

Izlaganje na znanstvenom skupu

UDK 316.647.5:342.7

Političke slobode i politička tolerancija (pojam i istraživanja)

VLADIMIR VUJČIĆ*

Sažetak

U ovom radu prikazane su dvije etape konceptualizacije i istraživanja političke tolerancije. Prvu etapu čine istraživanja Stouffera (1955), Prothro i Grigga i drugih, dok se istraživanja J. Sullivana (1979) i njegovih suradnika mogu odrediti kao ona koja predstavljaju drugu etapu konceptualizacije i istraživanja veoma kompleksnog fenomena političke tolerancije. Sullivan je sa suradnicima u odnosu na ranija istraživanja uspostavio "sadržajnu kontrolu" tolerancije, tako što je precizno razlikovao politički stav prema općenito nepopularnim grupama u društvu od same tolerancije ili spremnosti da se trpe one grupe i njihove ideje s kojima se pojedinci inače ne slažu. Smatramo, međutim, da ni to nije dostatno određenje političke tolerancije. Stoga toleranciju definiramo kao spremnost da se trpe određene grupe, s kojima se pojedinci inače ne slažu, u skladu s korpusom univerzalnih političkih sloboda (tj. općih normi demokracije), ali do određene granice. Tolerancija može ići do određene granice zato što političke slobode nisu apsoluti, već su omeđene drugim relevantnim vrijednostima društva. Tako se usložava i metodologija istraživanja ove veoma kompleksne pojave.

1. Uvod: prvi krug konceptualizacije i istraživanja političke tolerancije

Ovaj rad nije usmjeren na raspravu o političkim slobodama, jer je to problem za sebe¹, već na političku toleranciju kao jednu veoma složenu dimenziju političke kulture odnosno političke slobode. Ali se o političkoj toleranciji ne može raspravljati izvan okvira političke slobode, jer su sadržaji političke slobode ujedno i sadržaji i odrednice političke tolerancije.

¹ Vidjeti o tome George G. Brenkert, *Political Freedom*, Routledge, London, New York, 1991.

* *Vladimir Vujčić*, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetima Opća pedagogija, Didaktika i Andragogija.

O odnosu političke slobode (demokracije) i političke tolerancije još će biti riječi, a sad je bitno odrediti pojam političke tolerancije. Odmah treba reći da još uvijek nije završena rasprava o tome što se podrazumijeva pod ovim pojmom. Različita poimanja pojma političke tolerancije uvjetovala su i različite načine njenog istraživanja, pa i različite rezultate takvih istraživanja i njihove implikacije u odnosu na političke procese u određenim zemljama.

Prvo relevantno određenje pojma i istraživanje političke tolerancije pripisuju se američkom politologu S. Stoufferu (1955)². On je istraživao političke stavove (toleranciju) prema komunizmu, konformizmu i civilnim slobodama. U biti to je studija o stavovima građana i političkih lidera prema manjinskim odnosno (prema hipotezi) općenito nepopularnim grupama u američkom društvu (komunistima, socijalistima i ateistima). Ovi stavovi su se odnosili na osnovni korpus civilnih sloboda - na slobodu govora, rad u javnim ustanovama (školama), slobodu pisanja i publiciranja i tome slično. Politička tolerancija kod Stouffera definirana je prije svega kao prihvaćanje civilnih sloboda (prava građana) u odnosu na nekonformističke ili manjinske političke i nepolitičke skupine u društvu. Politička tolerancija je, prema tome shvaćanju, prihvaćanje korpusa civilnih sloboda za sve grupe u društvu, posebno manjinske, bez obzira na njihova politička opredjeljenja i uvjerenja.

Nalazi ove studije bili su pesimistički. Stouffer je, naime, našao prilično niske razine političke tolerancije, napose u masama. Samo bi 27% ispitanog uzorka dopustilo očitovanim komunistima da javno govore, dok bi 37% to isto dopustilo ateistima. Politička elita (lokalni vođe) razlikovala se od mase građana, jer je na eksplicitnim političkim pitanjima bila znatno tolerantnija od mase. Dok bi samo 58% masovnog uzorka dopustilo socijalistima da javno govore, to isto bi dopustilo čak 84% elite. Stouffer je cijeli uzorak podijelio u dvije osnovne skupine: skupinu "više" i "manje" tolerantnih ispitanika. Tako je samo 31% masovnog uzorka ocijenjeno da pripada kategoriji tolerantnijih ispitanika, dok je čak 66% takvih bilo među političkom elitom. Istraživanje je također pokazalo da su tolerantniji bili i obrazovaniji. Obrazovanje je, dakle, snažan faktor diferencijacije prema razinama političke tolerancije. Stouffer je ispitivao i iznos "opažene prijetnje" za civilne slobode koja može doći od manjinskih (nepopularnih) skupina u društvu (komunista, socijalista i ateista). Našao je da tolerancija opada ovisno o porastu opažene prijetnje slobodama u američkom društvu od strane navedenih skupina.

Drugu značajnu studiju o proceduralnim normama ili temeljnim načelima demokracije, kao bazi za suglasnost ili nesuglasnost u društvu, proveli su autori J. Prothro i C. Grigg (1960)³. Oni su, naime, pokušali otkriti stupanj konsenzusa o općim proceduralnim normama demokracije i manjinskim pravima, te da li su građani pripravniji primijeniti ove opće (apstraktne) principe (slobodu govora, udruživanja itd.) u određenim specifičnim situacijama koje uključuju nepopularne skupine u društvu. Njihov instrument sastojao se od pitanja o demokratskim normama, s posebnim usmjerenjem na većinsku vlast i prava manjina. Posebna

² Samuel A. Stouffer, *Communism, conformity and civil liberties*, Garden City, N. Y.: Doubleday, 1955.

³ James W. Prothro and Charles M. Grigg, *Fundamental Principles of Democracy: Bases of Agreement and Disagreement*, *Journal of Politics*, 22, 1960.

je, međutim, pozornost posvećena primjeni većinskih i manjinskih normi u konkretnim (specificiranim) situacijama. Njihovi nalazi pokazuju da je postojao opći konsenzus među ispitanicima o općim normama demokracije (o većinskim i manjinskim pravima). Između 95% i 98% ispitanika izrazilo je pozitivan stav o najopćenitijim pitanjima demokracije. Međutim, rezultati su drugačiji što se tiče ostalih specificiranih pitanja demokracije (na primjer primjene općih normi na crnce, komuniste itd.). Na ovim pitanjima postojala je samo tzv. demokratska većina na samo četiri pitanja, a demokratski konsenzus na samo tri pitanja (75% i više). Oni su također našli da obrazovanje i prihodi imaju pozitivni utjecaj na toleranciju, ali i to da većina najobrazovanijih ne prihvaća primjenu općih normi na specifične situacije, tj. situacije koje konkretiziraju određene nepoželjne grupe i probleme u društvu. Problem ovog istraživanja je, prema ocjeni D. G. Lawrencea (1976) u tome što se u njemu ne kontrolira stav ispitanika prema ispitivanim problemima i skupinama u društvu. U njihovu istraživanju a priori se pretpostavilo da su ispitanici opredjeljeni negativnim stavom prema ispitivanim problemima i političkim ili nepolitičkim skupinama. Na primjer, pretpostavilo se da su ispitanici negativno opredjeljeni prema određenim skupinama (crncima, komunistima itd.) i da je to dostatan razlog za osporavanje njihovih civilnih sloboda (slobode govora, udruživanja itd.). Očito je, dakle, da su ova ispitivanja (Stoufferovo, Prothro-Griggovo) pomiješala politički stav prema određenim skupinama u društvu, za koje se općenito misli da su nepopularne, i prema određenim problemima, s dimenzijom političke tolerancije. Treba, dakle, precizno razlikovati političke stavove od političke tolerancije. Negativan stav, na primjer, prema komunistima, ateistima i slično, još uvijek nije i indeks političke netolerancije, jer netko može imati negativan stav, a ipak biti politički tolerantan. Postavilo se tako ozbiljno metodološko pitanje kako razdvojiti (distingvirati) stavove od tolerancije. Stavovi kao pretežno afektivni odgovori za ili protiv nečega nisu identični pojavi političke tolerancije. Osnovni je, dakle, prigovor koji Lawrence daje ovim istraživanjima u tome što autori (Prothro i Grigg) iz konzistencije (slaganja ili neslaganja) općih normi ispitanika i njihove primjene u određenim specifičnim situacijama (na primjer, na pravo javnog govora određenih nepopularnih ili manjinskih grupa itd.) zaključuju o samoj toleranciji. Tako su konzistencija i tolerancija poistovijećeni⁴. Problem je, dakle, u tome što autori ne kontroliraju stav ispitanika prema problemima ili grupama na koje se opće proceduralne norme demokracije odnose, tj. primjenjuju. Stoga treba upostaviti tu kontrolu o kojoj je ovdje riječ.

Slijedeću značajnu studiju vezanu za problem tolerancije izradio je Herbert McClosky (1964). On je zapravo istraživao problem konsenzusa i ideologije u američkoj politici⁵. Riječ je o ispitivanju pristajanja uz opće proceduralne norme demokracije kako običnih građana tako i predstavnika političke elite, ali i o primjeni općih normi u specifičnim situacijama. Našao je da su članovi političke elite bili nešto skloniji prihvaćanju općih demokratskih normi (prava manjina, jednakosti šansi, slobodu govora, slobodu tiska itd.), a napose primjeni ovih normi na specifične situacije, negoli su to bili obični građani. Može se, pak, reći da je postojao

⁴ David G. Lawrence, *Procedural Norms and Tolerance: A Reassessment*, *The American Political Science Review*, Vol. LXX, No. 1, 1976, str. 86.

⁵ H. McClosky, *Consensus and Ideology in American Politics*, *American Political Science Review*, 58, 1964.

konsenzus elita (89.5%) i masa (89%) u prihvaćanju općih normi demokracije. Taj konsenzus je bio tako visok na pitanjima kao što je ovo: "Vjerujem u slobodu govora svih, bez obzira na njihove političke poglede". Međutim, na određenim specifičnim pitanjima nalazi značajnu razliku između elite i mase. Tako se oko 66% elite i samo 47% mase slaže na pitanju da bi "ljudima trebalo dopustiti da glasuju čak i onda kada oni to ne rade razborito"; oko 37% mase i 17% elite prihvaća tvrdnju da "pojedincu ne bi trebalo dopustiti da govori ako ne zna što govori". Autor je postavio i pitanje kojim se testira uloga procedure u legitimiranju određene političke odluke. Tvrdnja glasi; "Ja ne cijenim metode nekog političara ukoliko on ne postiže prave stvari". S ovom tvrdnjom nije se složilo 56% mase i oko 75% elite. Razlika je u shvaćanju važnosti same procedure u demokratskom procesu odlučivanja, a ne samo ostvarenog rezultata. Elita je sklonija uvažavanju procedure nego masa građana. Stoga je McClosky zaključio da "velika proporcija elektorata nije uspjela shvatiti izvjesne temeljne ideje i principe na kojima počiva američki politički sustav".⁶

David G. Lawrence (1976) sumirao je osnovne rezultate (domete) navedenih istraživanja. Prvo, sve tri studije su suglasne da ne postoji približavanje konsenzusu (75% i više) o demokratskim normama u američkoj javnosti, dok se slaganje o primjeni takvih demokratskih normi na nepopularne manjinske grupe ne ostvaruje ni u granicama demokratske većine (50% i više). Razlika između prihvaćanja općih normi i njihove primjene na manjinske grupe (crnce, komuniste i socijaliste) bila je velika. Prothro i Grigg su našli slaganje s općim normama u preko 90% iznosu, ali i veliki pad u spremnosti njihove primjene na manjinske grupe. Drugo, uočena nekonzistencija između općih normi i njihove specifične primjene objašnjena je kao izraz netolerancije, što ne mora biti točno. Građani nisu, prema ovim objašnjenjima, spremni na primjenu općih normi u specifičnim situacijama jednostavno zato što oni ne prihvaćaju specifične (nepopularne) manjinske grupe ili probleme ili zato što oni opažaju izvjesnu prijetnju slobodi od strane takvih grupa. Problem je, međutim, što ove studije generaliziraju problem i pored toga što nisu ostvarile kontrolu stvarnog odnosa ispitanih građana prema navedenim manjinskim grupama i problemima koji su upotrebljeni za testiranje tolerancije. Lawrence kaže da McClosky "želi da pripiše netoleranciju stavovima prema nepopularnim problemima i grupama, ali on nema nezavisnu evaluaciju problema i grupa koje su uključene u ispitivanje (kako je to pokušao Stouffer), niti on ima nezavisni test općih normi (kako su mislili da su to ostvarili Prothro i Grigg) koji bi omogućio ispitivanje konzistencije".⁷ Upravo je te nedostatke pokušao ispraviti D. Lawrence u svome istraživanju političke tolerancije.

D. Lawrence prigovara Prothro-Griggovom istraživanju da ono nije ostvarilo nezavisnu kontrolu grupa, problema i radnji o kojima su pitali ispitanike. Oni su, naime, pretpostavili da su ispitivane manjinske grupe općenito nepopularne (neprihvaćene) od svih ispitanika, tako da je stav prema njima izjednačen s tolerancijom odnosno netolerancijom. Lawrence, dakle, smatra da je potrebno u istraživanjima tolerancije provesti preciznu nezavisnu kontrolu stavova ispitanika

⁶ H. McClosky, *op. cit.*, str. 365.

⁷ David G. Lawrence, *Procedural Norms and Tolerance: A Reassessment*, *The American Political Science Review*, Vol. LXX, No. 1, 1976, str. 83.

prema specifičnim grupama, problemima i radnjama koje se odobravaju ili ne odobravaju. Prothro i Grigg su uočili postojanje nekonzistencije između prihvaćanja općih normi demokracije i njihove primjene u specifičnim situacijama, ali oni nisu mogli objasniti gdje se ova nekonzistencija javlja i što ona znači. Zapravo oni su jednostavno objašnjavali da ona proizlazi iz odstupanja od općih normi demokracije. Oni, dakle, nisu mogli pokazati je li nekonzistencija zbog povećane specifikacije radnje (pisanje peticija, demonstracija ili primjena sile prema nečemu) ili zbog veće specifikacije problema (na primjer legaliziranje marihuane u društvu) ili neke grupe (crnci, komunisti itd.).

Lawrence smatra da je Stoufferova studija najznačajnija i najpreciznija, iako i najstarija. Stouffer je pokazao da tolerancija nepopularnih političkih grupa (komunista, socijalista) nije bila visoka u ranim pedesetim godinama, te da su političke elite i obrazovaniji bili tolerantniji od ostalih. Međutim, ni on nije u cjelini kontrolirao kontekst u kojem se tolerancija zajedno s civilnim slobodama događa. Samo je djelomično kontrolirao stav pojedinaca prema ispitivanim političkim i nepolitičkim grupama. On je, naime, kontrolirao količinu opažene prijetnje slobodama u američkom društvu od strane nepopularnih grupa (komunista, ateista i socijalista). Što se opažena prijetanja povećavala to je i tolerancija prema navedenim grupama opadala, iako znatno manje od političke elite i obrazovanih nego u masi. Lawrence, međutim, uviđa da Stouffer nije u svome istraživanju uspio uspostaviti kontrolu stava prema nepopularnim grupama i jasno "odvojiti" stavove prema njima od same tolerancije tih grupa i mogućih aktivnosti (radnji i postupaka) prema njima. On naime nije "uspio postaviti jednostavno pitanje da li se komunisti i druge grupe cijene (prihvaćaju) ili ne: one su bile, u stvari, izabrane samo zato što se pretpostavilo da su općenito nepopularne"⁸. On također nema nezavisnu evaluaciju radnji (aktivnosti) o kojima pita odnos svojih ispitanika prema nepopularnim grupama. Dakle, ne samo što nije kontrolirao stav prema samim grupama, nego on nije kontrolirao ni radnje (na primjer, da li bi trebalo zabraniti javni govor ili publiciranje knjiga članovima tih grupa) nepopularnih grupa kod svojih ispitanika. Zato je Lawrence u svojim ispitivanjima pokušao ispraviti te uočene nedostatke kod Stouffera i kod ostalih istraživača. Ali je, prema svemu sudeći, nakon toga tek John L. Sullivan sa suradnicima (1979) proveo kontrolu stava prema nepopularnim (tj. neprihvaćenim) grupama najpreciznije. Sullivan je, dakle, u svome istraživanju i doslovce iskoristio upravo primjedbu koju je Lawrence precizno odredio prema Stoufferovu istraživanju. No, o tome će biti riječi nakon što pokažemo osnovni model Lawrenceova istraživanja i glavne rezultate koje je dobio. To je potrebno učiniti zato što je Lawrenceovo istraživanje veoma važno u nizu provedenih istraživanja političke tolerancije; ono je odlučujuća karika prema istraživanju Sullivana i njegovih suradnika.

Odmah treba reći da je Lawrenceovo istraživanje veoma kompleksno ali i dosta komplicirano. Smatramo da je ova kompliciranost vjerojatno bila razlogom činjenici da ono nije imalo onakav odjek u literaturi kao istraživanje Sullivana i njegovih suradnika. A upravo je ono omogućilo Sullivanu da učini odlučan korak u teoriji i metodologiji istraživanja političke tolerancije.

Pokušat ćemo na najjednostavniji, koliko je to moguće, način pojasniti Lawrenceov model istraživanja. Za mjeru tolerancije Lawrence je uzeo odobravanje

⁸ D. Lawrence, *op. cit.* str. 83.

radnji (kritike, pisanje peticija i održavanje demonstracija) grupama i pojedincima koji postavljaju određene zahtjeve za neke svoje probleme prema državi (vladi). Na primjer, on je pitao ispitanike da li bi odobrili grupi radikalnih studenata ili crnih militarista pisanje peticija i organiziranje demonstracija prema vladi, ili da li bi dopustili ljudima pisanje peticija i organiziranje demonstracija ako traže od vlade da zabrani tvornicama zagađivanje okoliša ili onima koji traže legalizaciju droge (marihuane) itd. Tako je Lawrence mjerio količinu tolerancije kod svojih ispitanika. Našao je veoma visok iznos tolerancije kod njih (nacionalni uzorak građana). Tolerancija peticija bila je nešto veća od tolerancije demonstracija. Tolerancija je ovisila i od grupe prema kojoj je ispitivana (na primjer radikalni studenti ili crni militaristi), ali i od ispitivanog problema (zagađivanje okoliša ili legaliziranje marihuane). Tako se pokazalo da "teži problemi" ili "opasnije grupe" utječu na smanjivanje iznosa tolerancije za ispitavane radnje (peticije, demonstracije). Najniža tolerancija bila je vezana za odobravanje demonstracija onima koji traže od države da legalizira marihuanu (samo 41.3% bi odobrilo demonstracije za ovaj zahtjev prema vlasti). Za sve ostale probleme ili grupe tolerancija radnji demonstracija i peticija prelazila je 50%, što predstavlja demokratsku većinu, a za neke grupe i probleme prelazila je iznos od 75%, što prelazi tzv. konsenzualnu demokratsku većinu. Njegovo je dakle istraživanje, što i sam konstatira, pokazalo iznenađujuće visok iznos tolerancije u masama, a to je bilo prilično više nego su pokazala ranija istraživanja od Prothro i Grigga, te ono od Stouffera. Iznos spremnosti da se dopuste dvije radnje (pisanje peticija i demonstriranje) u kontekstu specifičnih problema i grupa bio je kod građana iznenađujuće visok. Taj iznos je bio, ovisno o ispitivanom problemu ili grupi, u rasponu od 55% do 81% za demonstracije, a za pisanje peticija bio je i veći (od 52% do 95%).

Postavilo se, međutim, pitanje da li su navedene mjere i stvarno mjere o toleranciji. Lawrence je, naime, uočio da su u prethodnim studijama pomiješane tri mjere - ona o toleranciji sa stavovima prema problemima i grupama i tzv. konzistencija između općih normi o demokraciji i tolerancije radnji za probleme i grupe o kojima je bilo riječi. Tako iz tih studija nije bilo moguće precizno reći što je stvarno tolerancija, a što stav prema problemima i općim normama demokracije i građanskim slobodama.

Stoga je Lawrence odlučio da precizno definira određene pojmove i odnose među relevantnim odrednicama tolerancije. Prvo je pokušao odrediti samu toleranciju. Pod tolerancijom označava spremnost da se drugima omogući pravo na sudjelovanje u političkim aktivnostima, a napose onima koje su općenito određene kao legitimne. Takva je tolerancija iskazana odgovorima na pitanja o primjeni općih demokratskih normi u specifičnim situacijama, o čemu je već bilo riječi. Zatim je definirao drugu relevantnu varijablu koja se može označiti kao problem-vezanost ("issue-relatedness"). Problem-vezanost (ili vezanost za probleme) predstavlja stavove ispitanika prema određenim grupama i problemima koji su bili uključeni u mjere o samoj toleranciji. Tako je ostvarena mogućnost nezavisne kontrole utjecaja ove problem-vezanosti na toleranciju. Problem-vezanost može imati utjecaja na toleranciju na četiri moguća načina: prvo, pojedinac može imati negativnu problem-vezanost (tj. može imati negativne stavove prema ispitivanim problemima i grupama kao sadržajima ispitivane tolerancije) a ipak biti tolerantan ako prihvaća opće norme demokracije; može, na primjer, imati negativan stav prema zahtjevima da se legalizira kupovina marihuane, a ipak odobriti pravo na

demonstracije onih koji to traže u državi. Drugo, netko može imati pozitivnu problem-vezanost a istodobno iskazati netolerantno držanje. Dalje, netko može imati pozitivnu problem-vezanost i biti tolerantan i konačno pojedinac može imati negativnu problem-vezanost i prema tome netolerantno držanje (nespremnost da se odobre političke radnje za grupe i probleme onima koji te radnje žele poduzeti). Problem-vezanost je, dakle, važna varijabla koja može utjecati na varijacije u toleranciji pojedinaca. I konačno treća varijabla koja može imati utjecaja na toleranciju definirana je kao konzistencija (slaganje) između prihvaćanja općih demokratskih normi (prava na kritiku, peticioniranje i demonstracije) i primjene tih normi u konkretnim situacijama (definiranim problemima i grupama). Jednako tako postoji i problem konzistencije između problem-vezanosti, općih normi i tolerancije. Lawrence smatra da su Prothro i Grigg u svojim istraživanjima toleranciju jednostavno izjednačili s prihvaćanjem općih demokratskih normi, tako da ispada da je pitanje konzistencije i tolerancije jedno te isto, a to ne mora biti, jer netko može jako prihvaćati opće demokratske norme na apstraktnoj razini, ali kada one treba da se primjene u specifičnim situacijama (na određene probleme i grupe) da onda dođe do odstupanja, tj. do nekonzistencije, a time i do netolerancije.

Rezultati istraživanja su pokazali da postoji jaka povezanost između pozitivne problem-vezanosti i tolerancije ispitanika, ali i obrnuto. Naime, oni koji su pokazali pozitivne stavove prema problemima tolerancije i grupama kao objektima tolerancije pokazali su i znatno veći iznos tolerancije nego oni s negativnim odnosom prema problemima i grupama. Obrnuto, negativna problem-vezanost utjecala je na porast netolerancije kod ispitanika. Sto se, pak, konzistencije tiče pokazalo se da postoji jaka povezanost između prihvaćanja općih normi demokracije i njihove primjene u specifičnim situacijama, što znači da su konzistencija i tolerancija uistinu vrlo identične pojave, ali ne i apsolutno identične, jer su neki ispitanici odstupili od prihvaćanja općih normi demokracije u specifičnim situacijama i tako postali netolerantni. Rezultati su također pokazali da više obrazovanje utječe na višu konzistenciju a time i na višu razinu političke tolerancije.

Ovdje je, međutim, zanimljivo vidjeti kako se uzajamni utjecaj općih normi demokracije i problem-vezanosti reflektira na razine tolerancije ispitanika. Riječ je o interakcijskom odnosu općih normi demokracije, problem-vezanosti i tolerancije, tj. spremnosti da se odobre političke akcije (peticioniranje, demonstriranje i slično) onima koji te akcije poduzimaju zbog nekih svojih ciljeva. Naime, prema ovome modelu tolerancija nije nikada samo rezultat problem-vezanosti ili samo odnosa prema općim demokratskim normama (civilnim slobodama). Ona je rezultat interakcije tih vezanosti (za probleme ili ciljeve političkog djelovanja građana i opće norme demokracije). Model odnosa između problem-vezanosti, prihvaćanja općih normi demokracije i same tolerancije Lawrence je prikazao i grafički, tako da taj odnos može imati devet varijanti. Tako, na primjer, ako postoji pozitivan odnos prema nekom problemu ili grupi i ujedno pozitivan odnos prema općim normama demokracije (pravo na demonstracije itd.) onda je ispitanik konzistentan u svojim opredjeljenjima i ujedno tolerantan. Ako je, primjerice, problem-vezanost neutralna (ispitanik nema ni pozitivne ni negativne stavove prema problemima ili grupama kao objektima tolerancije), a vezanost za opće norme demokracije pozitivna, onda ispitanik može biti tolerantan, iako nije problem-vezan pozitivno, ali i konzistentan. On je konzistentan i tolerantan zato što primjenjuje svoje prihvaćene opće norme demokracije na specifične probleme

i grupe (tj. odobrava pravo na demonstracije i peticioniranje za navedene probleme i grupe), bez obzira što prema tim problemima i grupama ima indiferentan stav. Lawrence je ustanovio devet varijanti ovog odnosa između problem-vezanosti, vezanosti za opće norme demokracije i tolerancije⁹.

Osnovni nalazi ove interakcijske analize odnosa općih normi, problem-vezanosti i tolerancije su slijedeći: opće norme demokracije i vezanost za probleme imaju snažne nezavisne utjecaje na političku toleranciju. Pozitivan odnos prema općim normama (osim za problem legaliziranja marihuane) posve je dostatan da proizvede tolerantne odgovore kod većine bez obzira na problem-vezanu orijentaciju. Problem-vezana orijentacija također ima snažan nezavisni utjecaj na toleranciju, ali je model njenog djelovanja kompleksniji od djelovanja općih normi demokracije. Negativna problem orijentacija za razliku od negativne opće norme neće proizvesti netolerantnu većinu. Iako opće norme i problem-orijentacija imaju velik nezavisni utjecaj na toleranciju, ipak je utjecaj općih normi znatno jači. Pozitivna pozicija općih normi nešto je jača od pozitivne problem-orijentacije u determinaciji tolerancije; međutim, negativna pozicija općih normi kod ispitanika znatno je snažnija nego negativna problem-orijentacija u produkciji netolerantnog opredjeljenja. Bitno je naglasiti da je pozitivna opća norma posve dostatna da proizvede tolerantnu većinu na mjerama tolerancije bez obzira na problem orijentaciju.

Na kraju D. Lawrence je sumirao pet osnovnih zaključaka iz svoje veoma kompleksne, ali dosta komplicirane studije o toleranciji. Prvo, rezultati su pokazali da je 1971. (kada je istraživanje provedeno) u SAD bilo znatno više tolerancije političkih aktivnosti (peticioniranje i demonstracija) vezanih za nepopularne grupe i probleme nego se moglo očekivati s obzirom na rezultate ranijih istraživanja (Stouffer i drugi). Iako netolerantna manjina postoji i nije nezanimariva, ipak je većina spremna dopustiti političke aktivnosti (peticioniranje i demonstriranje) za sve grupe i probleme, osim za problem legalizacije marihuane. Tamo gdje tolerancija opada u odnosu na teže probleme i grupe (legaliziranje marihuane, crni militaristi itd.) to se primarno događa među niže obrazovanima. Velika većina s koledž-obrazovanjem spremna je odobriti svaku umjerenu političku aktivnost, dok je većina onih s osnovnom školom spremna odbiti demonstracije u svezi s najtežim problemima. Drugo, tolerancija je visoko problem-vezana, tj. opredjeljena stavom (pozitivnim ili negativnim) ispitanika prema ciljevima demonstranata i peticionara. Ispitanici koji se pozitivno odnose prema ciljevima demonstranata znatno su izgledniji nego ostali (neutralni i negativno opredjeljeni) u odobravanju demonstracija. Treće, velika većina ispitanika s pozitivnim odnosom prema općim normama demokracije primjenjuje ove norme konzistentno na specifične situacije, čak i na najteže probleme i grupe. Konzistentcija u primjeni općih normi raste s porastom obrazovanja ispitanika. Četvrto, iako su i opće norme i problem-orijentacije važne u determinaciji tolerancije, ipak su opće norme jače u tom odnosu. Položaj opće norme je jači kada ona djeluje sama nego problem-orijentacije kada djeluje izolirano. Ali i onda kada su ove dvije varijable u sukobu opća norma je također jača. Međutim, većina napušta opću normu samo za jedan problem, za problem legaliziranja marihuane, i opredjeljuje se za netolerantno reagiranje. Dakle, "teški" problemi reduciraju iznos tolerancije i utječu na odstupanje od opće demokratske norme. Peto, razlike po obrazovanju u toleranciji su najveće kada

⁹ D. Lawrence, *op. cit.*, str. 95.

su opće norme pozitivno prihvaćene a problemi neutralno i negativno. Kada se pozitivna opća norma i pozitivna problem orijentacija međusobno slažu, razlike u toleranciji raznih obrazovnih skupina su neznatne; međutim, kako problem orijentacija postaje negativnija tako i ispitanici s nižim obrazovanjem postaju sve skloniji da odstupe od svoje pozitivne opće norme demokracije. Obrazovanje, dakle, veoma značajno posreduje u odnosu između tolerancije, općih demokratskih normi i problem-orijentacija; tolerancija kao i konzistencija u primjeni općih normi demokracije raste s porastom obrazovanja.

Obrazovanje je u ovoj studiji pokazalo značajan utjecaj na iznos tolerancije. Opće norme demokracije su to isto pokazale. Međutim, kako ćemo kasnije vidjeti neke sofisticiranije studije nisu pokazale tako izravan i tako visok utjecaj obrazovanja na toleranciju. Međutim, utjecaj općih normi je i u tim studijama potvrđen iz čega su neki autori (J. Sullivan i drugi) zaključili da je politička socijalizacija, jer se opće norme usvajaju određenim procesima socijalizacije, veoma značajna u američkom društvu u razvoju tolerancije američkih građana¹⁰.

Bitna primjedba ovoj studiji odnosi se na njezinu kompliciranost, a ne samu složenost. Smatramo, naime, da se ove veze između općih normi demokracije, problem-orijentacija i tolerancije mogu jednostavnije pojasniti primjenom faktorske analize glavnih komponenti. Pretjerana kompliciranost ove studije samo reducira iskoristivost rezultata koje je ona stvarno dosegla. Ona je, međutim, i pored navedenog snažno pridonijela daljnjem razvoju teorije i metodologije istraživanja političke tolerancije. Njezine kritičke rezultate prema ranijim istraživanjima najbolje je iskoristio J. Sullivan sa suradnicima (1979).

Prije analize Sullivanovih rezultata vrijedno je ovdje ukratko spomenuti još dva istraživanja: jedno od J. A. Davisa (1975) i drugo od grupe autora C. A. Nunna, H. J. Crocketta i J. A. Williamsa (1978). J. A. Davis je zapravo obnovio Stoufferovo istraživanje s namjerom da vidi je li došlo do porasta tolerancije u SAD od početka pedesetih i da testira Stoufferovo predviđanje da će prije svega porast obrazovanja utjecati na rast tolerancije. Koristeći podatke istraživanja nacionalnog uzorka (NORC 1971) koje je koristio i Lawrence, Davis je našao da je između 1954 i 1991 došlo do porasta tolerancije u američkih građana u iznosu od 22 posto. On je pripisao 4% ovog porasta višim razinama obrazovanja, 5% generacijskim smjenama i 13% porasta svim generacijskim i obrazovnim grupama. Tako je većina promjena odrazila opće trendove (kulturološke, tehnološke i sl.) koji su doprinijeli porastu tolerancije odnosno jačem prihvaćanju civilnih sloboda u društvu za sve grupe i pojedince.

Slično istraživanje su proveli Nunn, Crockett i Williams (1978). Istraživanje je provedeno zapravo 1977. na nacionalnom uzorku i prema Stoufferovoj metodologiji. Kao i Lawrence i Davis i oni su našli znatan porast u toleranciji u odnosu na Stoufferovo istraživanje iz 1954. godine. Pošto je njihov survey nacionalnog uzorka sadržavao ista pitanja kao i Stoufferov oni su mogli posve precizno ocijeniti promjene u razinama tolerancije prema komunistima, socijalistima

¹⁰ Vidjeti o tome u radu: J. L. Sullivan i dr., *The Sources of Political Tolerance: A Multivariate Analysis*, *The American Political Science Review*, Vol. 75, No. 1, 1981, str. 102-104.

i ateistima u SAD. Rezultati porasta tolerancije ateista i komunista u SAD dati su u tabeli 1.

Tabela 1. PORAST TOLERANCIJE ATEISTA I KOMUNISTA 1954-1977.(%)

	NORC, 1977. (%)	STAUFFER, 1954. (%)
Da li bi ateistu trebalo dozvoliti da govori?	63	37
Da li bi ateistu trebalo dozvoliti da poučava?	39	12
Da li bi knjigu koju je napisao ateist trebalo udaljiti iz knjižnice?	60	35
Da li bi komunistu trebalo dozvoliti da govori?	57	27
Da li bi komunistu trebalo dozvoliti da poučava?	41	6
Da li bi knjigu koju je napisao komunist trebalo udaljiti iz knjižnice?	57	27

Izvor: Center for Political Studies, University of Michigan, 1954;
National Opinion Research Center, University of Chicago, 1977.

Iz rezultata je očito da je porast u toleranciji prema ateistima i komunistima bio, zavisno od sadržaja pitanja (tj. sadržaja civilne slobode), u rasponu od 25 do 35%. Najveći porast tolerancije bio je u dopuštanju komunistima da rade (poučavaju) u javnim školama (35%). Dok je 1954. godine na ukupnom indeksu tolerancije bilo samo 31% tolerantnih, 1977. tako je moglo biti klasificirano čak 55% ispitanika. Stoga su autori zaključili da je najvažniji nalaz njihova istraživanja u činjenici da je u sedamdesetim ostvareno u velikoj mjeri Stoufferovo predviđanje o rastu tolerancije, jer je došlo do porasta koji prelazi tzv. demokratsku većinu, tj. preko 50 posto građana iskazalo je tolerantne stavove u odnosu na manje od trećine njih početkom pedesetih godina. Autori su zaključili da to nije "liha većina", već takva većina koja jamči ostvarivanje političkih sloboda u američkom društvu¹¹.

¹¹ C. A. Nunn, H. J. Crockett and J. A. Williams, *Tolerance for Nonconformity*, San Francisco: Jossey-Bass, 1978, str. 12.

Sullivan sa suradnicima je konstatirao da su ove dvije studije zaključile, prvo, da su u SAD u posljednjih 20 godina (od 1950 do 1970-ih), značajno porasli nivoi tolerancije i drugo, da su ove promjene u razinama tolerancije rezultat viših razina obrazovanja, zatim smjene generacija i prije svega promjena u odnosu političkih snaga koje su poboljšale klimu za civilne slobode i toleranciju¹².

Sullivan je, međutim, posumnjao u vjlanost i objektivnost ovih nalaza. Da bi se oni osporili trebalo je na nov način, prema mišljenju Sullivana, definirati pojam političke tolerancije i način njenog istraživanja.

2. Inovacije u konceptualizaciji i metodologiji istraživanja političke tolerancije

Sullivan je sa suradnicima pristupio novom načinu konceptualizacije političke tolerancije. Oni su toleranciju definirali ovako: "Tolerancija podrazumijeva spremnost da se "trpe" one stvari koje netko ne prihvaća. Politički gledano ona implicira spremnost da se dozvoli izražavanje onih ideja i interesa koje pojedinac inače sam osporava. Tolerantan režim, dakle, poput tolerantnog pojedinca, jest onaj koji dopušta izražavanje ideja koje mu se protive"¹³.

Sullivan i suradnici odmah konstatiraju da u ovoj definiciji, koju oni zapravo posuđuju od B. Cricka (1973)¹⁴, pojam tolerancije podrazumijeva postojanje protivljenja ili neslaganja s nekim ili nečim. Ako ne postoji razlog za protivljenje ili neslaganje, onda nema ni povoda za toleranciju ili netoleranciju. Oni ističu da se problem tolerancije javlja sa no tamo gdje postoji realna osnova za neko neslaganje; ono što netko poduzima u toj točki određuje da li je tolerantan ili ne.

Politička tolerancija, dakle, implicira postojanje neslaganja ili osporavanja nekoga ili nečega (grupa, ideja), ali i trpljenja onoga s čime se pojedinci inače ne slažu. Prema tome, u biti tolerancije stoji neslaganje s nečim i istodobno trpljenje ili podnošenje onoga s čime se pojedinci ne slažu. Stoga bi se moglo reći da tolerancija nije puko priznavanje prava na razliku (u mišljenju, govoru itd.) nekome, nego upravo protivljenje toj razlici, tj. neslaganje s tom razlikom, ali i spremnost da se ta razlika trpi (podnosi). Ukoliko bi se tolerancija tretirala kao puko priznavanje prava na razliku (u mišljenju, govoru, djelovanju), onda bi to podrazumijevalo gašenje one neprijeporne dinamike u političkom odnosu među ljudima i njihovim udruženjima. Tolerancija kao puko "priznavanje prava na razliku" isključila bi iz političkog odnosa dinarniku političke borbe i dinamiku stalnog artikuliranja političkog interesa ljudi u njihovim međusobnim odnosima i u njihovim odnosima s aktualnom strukturom države i političke vlasti u zemlji.

¹² J. Sullivan, J. Pierson and G. E. Marcus, An Alternative Conceptualization of Political Tolerance: Illusory Increases 1950s-1970s, *The American Political Science Review*, Vol. 73, No.2, 1979, str. 784.

¹³ J. Sullivan, *op. cit.*, 1979, str. 784.

¹⁴ B. Crick, *Political Theory and Practice*, New York: Basic Books, 1973, (ch. 3)

Stoga je politička tolerancija spremnost da se podnosi (trpi) ono s čime se inače ne slažemo. Neslaganje je u stvari osporavanje nečega, to je dakle aktivni kritički odnos prema nekim pojedincima, grupama i njihovim idejama. Neslaganje nije pasivno, to je aktivno odnošenje u smislu negiranja ili osporavanja nečega. Trpljenje je također aktivne prirode; ono je uvijek napor, tj. aktivna spremnost ili angažiranost ličnosti da se podnosi nešto s čime se inače ne slažemo. Bit tolerancije jest kontradikcija: s jedne strane postoji neslaganje s nečim, a s druge spremnost da se to trpi i tako uvažava kao pravo na njegovu egzistenciju. Ovaj element trpljenja u toleranciji omogućuje pojedincima da svoje neslaganje izraze na civiliziran način, dakle u smislu civilizirane slobode ili civilne slobode kao jednakoga prava svih na određene razlike među njima i njihovim interesima. Politička je tolerancija stoga ostvarenje koncepta civilne slobode. A civilna sloboda u biti određuje pravo ljudi na različito definiranje svoje egzistencije. Ovo pravo na razliku, međutim, implicira pravo na civiliziranu a ne bilo koju, isključivu, apsolutnu, razliku.

U skladu s definicijom tolerancije kao spremnosti da se trpe stvari s kojima se pojedinci ne slažu J. Sullivan je sa suradnicima razvio nove načine istraživanja ovog fenomena. Ovi su autori, naime, ocijenili da se tolerancija može mjeriti samo ako se utvrde oni čije se ideje ne prihvaćaju; tako se ostvaruje kontrola "objekta neslaganja" kao bitnog uvjeta netolerancije. Ali tolerancija očito nije samo u "neslaganju" s nekim i nečim, nego prije svega u trpljenju nečega. Stoga je potrebno u teoriji i empirijskim istraživanjima razlučiti ove dvije stvari, iako ne i međusobno odvojiti. Potrebno je dakle utvrditi objekt neslaganja, a potom spremnost da se podnose ili ne podnose određene slobode u odnosu na taj objekt, tj. političku ili nepolitičku grupu. Ovi autori su nastojali provesti sadržajno-kontrolirane mjere tolerancije. Dok je Stouffer ispitivao toleranciju prema grupama (komunistima, ateistima i socijalistima) za koje je pretpostavljeno da su općenito nepopularne u društvu, Sullivan je sa suradnicima zamislio da te nepopularne i neprihvatljive grupe moraju odrediti sami ispitanici. Cilj je bio da se izbjegne kontaminacija tolerancije/netolerancije političkim stavom samih ispitanika. Pozitivan ili negativan stav prema nekoj grupi u društvu još nije i stav tolerancije ili netolerancije. Netko može imati negativan stav, primjerice, prema komunistima ali i spremnost da se priznaju njihova politička prava i civilne slobode kao univerzalna, tj. da se podnose njihova prava kao opća prava svih građana. Bitno je, dakle, postići to da se u istraživanju razluči političko uvjerenje od same tolerancije, tj. neslaganje s nekim od toleriranja njegovih prava (političkih prava i civilnih sloboda). Upravo zato što prethodne studije, prema Sullivanu i suradnicima, nisu ostvarile to načelo, one i nisu mogle utvrditi pravo stanje u razvoju političke tolerancije u američkom društvu. Sve su one ustanovile (Prothro i Grigg; McClosky; Davis; Nunn i suradnici; Lawrence) porast tolerancije u odnosu na Stoufferovo vrijeme i istraživanje. To je zbog toga što te studije nisu uspostavile kontrolu razlike između političkog stava i same tolerancije nepopularnih, tj. neprihvaćenih grupa u društvu.

Nova konceptualizacija političke tolerancije rezultirala je u relativno novi način njenog istraživanja. Sullivan je sa suradnicima najprije ponudio ispitanicima listu od deset političkih i nepolitičkih grupa koje postoje u SAD (socijalisti, fašisti, komunisti, ateisti, zastupnici i protivnici abortusa, Ku Klux Klan itd.), a zatim je od njih tražio da izaberu grupu koju najmanje cijene ili prihvaćaju. Nakon toga postavio je šest pitanja ispitanicima o članovima grupe koju najmanje cijene. Bila su to ova pitanja; 1. Članovima (grupe koju najmanje cijeni) bi trebalo onemogućiti natjecanje za predsjednika U.S.; 2. Članovima grupe bi trebalo

dopustiti da poučavaju u javnim školama; 3. Grupu bi trebalo zakonom zabraniti; 4. Članovima grupe trebalo bi dopustiti da drže govor u našem mjestu; 5. Grupi bi trebalo dopustiti da drži javni skup u našem mjestu i 6. Članovima grupe vlasti bi trebale prisluškiivati telefon.

Novo mjerenje otkrilo je više netolerancije nego mjerenje koje se vršilo prema Stoufferovoj metodologiji. Tako, primjerice, originalno Stoufferovo mjerenje tolerancije komunista i ateista 1954 otkrilo je samo 24% u prosjeku tolerancije prema pravu na govor, poučavanje u školama i zadržavanje knjiga u knjižnicama komunista i ateista. Međutim, istraživanje koje je 1977 proveo National Opinion Research Center, University of Chicago, pokazalo je da je došlo na bazi identičnog istraživanja do znatnog porasta tolerancije u američkih građana, jer je tada bilo oko 53% tolerantnih. A i neka druga istraživanja su pokazala da je tolerancija na istim (Stoufferovim) pitanjima sedamdesetih godina porasla na 60 do 70 posto. Iz toga su autori izvodili zaključak da je u američkom društvu, prije svega zbog porasta u razinama obrazovanja i tendencijama u političkim procesima (ljudska prava itd.) došlo do znatnog porasta tolerancije nepopularnih ili manjinskih grupa. Međutim, nova metodologija koju je primijenio Sullivan sa suradnicima, a koja je primijenjena 1976. i 1978. (NORC), pokazala je da se razina tolerancije kod američkih građana kreće u prosjeku između 34 i 37 postotaka. To je bilo znatno niže od optimističkih rezultata koji su dobiveni prema Stoufferovoj metodologiji istraživanja. Dok je tolerancija sedamdesetih godina prema Stoufferovoj metodologiji prelazila u većoj ili manjoj mjeri razinu od 50% ispitanika, dakle potrebnu demokratsku većinu, ona prema novoj Sullivanovoj metodologiji nije ni približno dosegala tu razinu, nego je obuhvaćala tek jednu trećinu populacije¹⁵. Tolerancija se na Stoufferovim pitanjima povećala zato što se promijenio stav prema komunistima i ateistima, jer se sedamdesetih godina promijenio politički kontekst u SAD, pa se ove grupe nisu ni opažale kao pretjerano jaki prijeteći izvori slobodama građana u američkom društvu. To je doduše utjecalo na promjenu stava prema ovim grupama, ali ne i tolerancije kao dimenzije podnošenja grupa koje se inače ne cijene ili ne prihvaćaju. Prema tome, tolerancija komunista i ateista povećana je sedamdesetih zato što su oni tada opažani kao manje prijeteći nego su to bili pedesetih godina u vrijeme hladnog rata, polarizacije svijeta na istok i zapad itd.

Iz ovih nalaza Sullivan je sa suradnicima zaključio da istraživanja političke tolerancije moraju ostvariti kontrolu političkog konteksta u vremenu u kojem se vrši i sadržajnu kontrolu grupa na koje se tolerancija odnosi. Njihovo je istraživanje otkrilo da se razina netolerancije nije mnogo izmijenila u američkom građanstvu za posljednjih 25 godina, već se samo preusmjerila prema novim grupama. Važno je istaći da se netolerancija usmjerila i prema novim grupama, ali nije fokusirana na bilo koju grupu u tolikoj mjeri da bi moglo biti riječi o tzv. fokusiranoj (usmjerenoj) netoleranciji, već je prije riječ o distributivnoj (raspoređenoj na više grupa) netoleranciji. Stoga je moguće govoriti o pluralističkoj netoleranciji u američkom društvu, a to je dovoljno važna činjenica koja sprječava generiranje

¹⁵ Vidjeti o tome u radu John L. Sullivan, J. Pierson and G.E. Marcus, An Alternative Conceptualization of Political Tolerance: Illusory Increases 1950s-1970s, *The American Political Science Review*, Vol. 73, No. 3, 1979, str. 784-787.

grožnje civilnim slobodama u tom društvu¹⁶. Dok je u Izraelu moguće govoriti o tzv. fokusiranoj netoleranciji u SAD je moguće govoriti o pluralističkoj. Pluralistička netolerancija, kao raspršena netolerancija, predstavlja branu snažnijem ugrožavanju ostvarenih razina političke slobode. Prema tome, politički pluralizam amortizira grožnje civilnim slobodama koje bi mogle u određenim okolnostima nastati kao rezultat relativno niskih razina političke tolerancije puka.

Ima još jedno istraživanje o konceptualizaciji i mjerenju političke tolerancije koje zaslužuje izvjesnu pažnju. J. L. Gibson i R. D. Bingham (1982) dali su i svoj prinos konceptualizaciji i mjerenju ovog veoma kompleksnog fenomena¹⁷. Ovdje ne možemo ulaziti u detalje njihove teorije i empirijskog istraživanja, već će se iznijeti samo osnovni pogledi i neki bitniji rezultati.

J. Gibson i R. Bingham (1982) definiraju političku toleranciju u skladu s analizama R. Dahla o poliarhiji civilnih sloboda odnosno demokracije. Dvije temeljne dimenzije ove "poliarhije" pojma civilnih sloboda su: šanse za političku opoziciju i stupanj participacije građana u nacionalnim izborima¹⁸. Stoga ovi autori definiraju političku toleranciju, prije svega, kao opiranje akcijama države koje limitiraju šanse građanima, pojedincima ili grupama, da se natječu za političku vlast. Temeljni sadržaj demokracije jest pravo na političko udruživanje i organiziranje u obliku političke opozicije. Pravo na političku opoziciju i podržavanje tog prava uzima se kao temeljni sadržaj i kriterij demokracije i tolerancije. Autori tokom istraživanja dolaze do zaključka da je korisno razlikovati dva tipa civilnih sloboda: 1. prava političke opozicije i 2. prava vezana za slobodu od državne intervencije u određene aspekte privatnosti građana. Opoziciona prava su prije svega pravo na slobodu govora, okupljanja i udruživanja. Međutim, priznavanje prava političkoj opoziciji, što predstavlja prema mišljenju ovih autora krucijalni elemenat političke tolerancije, ne rješava sve konceptualne i operacione probleme oko istraživanja političke tolerancije. Postavlja se, naime, pitanje preciznijeg određivanja sloboda političke opozicije. Bez toga politička opozicija može biti ugrožena, a i sama može ugrožavati prava većine. Autori stoga konstatiraju da je malo toga u teoriji demokracije razjašnjeno koje to norme moraju biti prihvaćene i poštivane, a koje aktivnosti moraju biti tolerirane. Politička prava i civilne slobode nisu, naime, jednoznačne pojave. Što znači sloboda govora, sloboda udruživanja i javnog djelovanja. Autori s pravom uočavaju da to nisu samo prava, nego i vrijednosne kategorije. Stoga je u biti političkih sloboda uvijek sadržan određeni vrijednosni konflikt. Sloboda govora jest politička sloboda, ali se postavlja pitanje granica tog govora. Može li se, naime, tolerirati govor koji podstiče mase na agresivno ponašanje prema aktualnoj vlasti. Pravo na demonstracije implicira i

¹⁶ Vidjeti o tome: M. Shamir and J. Sullivan, The Political Context of Tolerance: The United States and Israel, *The American Political Science Review*, Vol. 77, No. 4, 1983, str. 419.

¹⁷ James L. Gibson and Richard D. Bingham, On the Conceptualization and Measurement of Political Tolerance, *The American Political Science Review*, Vol. 76, No. 3, 1982, str. 603-620.

¹⁸ R. Dahl, *Polyarchy: Participation and Opposition*, New Haven: Yale Univ. Press, 1971, str. 231-249.

pravo na socijalni mir i red. Prema tome u osnovi određenih političkih sloboda stoji i sukob vrijednosti. Slobode, dakle, nisu aposlutne nego i vrijednosno određene pojave. Stoga se u teoriji moraju precizirati slobode (govora, djelovanja itd.) koje mogu biti zaštićene i podržavane od svih. Tako bi se preciznije odredio okvir civilnih sloboda, ali i mogućih razina tolerancije građana.

Ovakav pristup toleranciji implicira i nužnost kontrole konflikata vrijednosti u političkim slobodama i mjerama tolerancije. A to znači, primjerice, da nije dostatno mjeriti toleranciju slobode govora općenito, nego i toleranciju određenog tipa govora odnosno govora koji implicira određenu vrijednost (dostojanstven govor ili onaj koji vrijeđa druge, istinit govor ili lažni govor itd.). Budući da je primjena političkih sloboda uvijek i izvor konflikata vrijednosti, jer je demokracija uvijek i sloboda govora i istodobno socijalnog reda, potrebno je u istraživanjima tolerancije uspostaviti kontrolu ovih vrijednosnih konflikata. Bez toga nije moguće razabrati toleranciju od vrijednosnih preferencija građana.

Budući da politička sloboda nije jednodimenzionalna pojava, nego višedimenzionalna, Gibson i Bingham s pravom primjećuju da je traganje za tolerancijom kao jednodimenzionalnom pojavom izlišno i nepravilno. A prethodne studije su, prema njima, upravo to činile. Nastoji se doći do tolerancije kao jedne dimenzije koja je nezavisna od sadržaja i oblika slobode ljudi. Oni, naime, tvrde da je politička tolerancija višedimenzionalna pojava. Ona je, prema njima, multidimenzionalni sindrom vjerovanja i vrijednosti, a nikako kao jednodimenzionalni stav¹⁹. Ona, međutim, nije samo obični stav prema nekome ili nečemu, već implicira i hipotetički vrijednosni konflikt koji determinira prioritete, pa je stoga u istraživanjima uvijek nužno kontrolirati ovaj konflikt i prioritete ili preferencije ljudi.

Na temelju naznačene teorije političkih sloboda i političke tolerancije Gibson i Bingham su ispitivali političku toleranciju prema Dahlovoj "poliarhiji" pojma i sadržaja demokracije. Politička sloboda obuhvaća tri osnovna oblika i sadržaja: slobodu govora, slobodu okupljanja i slobodu političkog organiziranja (udruživanja).

Oni su razvili čitav sustav mjera o podršci slobodi govora, podršci slobodi okupljanja i podršci slobodi političkog udruživanja, te o općim indikatorima tolerancije (prihvatanja općih normi demokracije ili civilnih sloboda). Pokazalo se, primjerice, da podrška slobodi govora varira u značajnoj mjeri o tipu govora; ona opada kako govor postaje više prijeteći za politički sustav i kako implikacije za moguće djelovanje masa rastu. To je činjenica iako je njihovo istraživanje obuhvatilo uzorke političke elite (dva udruženja za civilne slobode i prava građana u SAD). Iako je riječ samo o govoru, a ne djelovanju, ima malo tipova govora koji su univerzalno podržani od članova dvaju udruženja za civilne slobode. Doduše, vrlo bi malo njih zabranilo govor koji je ekstremno kritičan prema američkom sistemu vlasti, ali bi malo njih dozvolilo govor koji podstiče mase na nasilje prema vlasti. Prema tome, očito je da vrijednosti posreduju i određuju političku toleranciju, a ne samo korpus pravno definiranih političkih sloboda in abstracto.

Sloboda okupljanja kao neosporna politička sloboda građana i njihovih udruženja sadrži u sebi također vrijednosni konflikt. Sloboda okupljanja da, ali tu je i strah od narušavanja javnog reda i mira. Iako može postojati velika podrška

¹⁹ J. L. Gibson and R. Bingham, *op. cit.*, 1982, str. 604.

za slobodu okupljanja, ipak je sloboda za mnoge potčinjena vrijednosti javnog reda i mira. Stoga se čini da tolerancija nije samo u pukom stavu prema slobodi okupljanja i udruživanja, nego i u kriteriju toga okupljanja i udruživanja.

U cjelini gledano istraživanje je pokazalo da je politička tolerancija višedimenzionalna pojava i da je determinirana vrijednosnim konfliktom unutar oblika političke slobode građana. Međutim, istraživanje je također pokazalo da postoji visoka povezanost između izdvojenih dimenzija političke tolerancije (podrške slobodi govora, podrške slobodi okupljanja itd.), a to znači da se ipak može govoriti i o političkoj toleranciji kao jednoj općoj osobini ličnosti. Centralno mjesto u strukturi političke tolerancije zauzela je dimenzija koja predstavlja podršku pravima političke opozicije. Autori su stoga zaključili da je podrška pravima političke opozicije unutar sistema vjerovanja o političkim slobodama centralna za određivanje političke tolerancije građana. Ali autori ipak ostaju pri svojoj tvrdnji da je politička tolerancija multidimenzionalna, a ne jednodimenzionalna pojava i da je u strukturi civilnih sloboda podrška pravima političke opozicije ključna za određivanje političke tolerancije²⁰. To bi bilo osnovno u ovoj kompleksnoj, ali i pomalo kompliciranoj, analizi teorije i rezultata empirijskog istraživanja političke tolerancije. Istraživanje je, kao što smo vidjeli, pravilno upozorilo na nužnost kontrole vrijednosnog konflikta u strukturi političkih i civilnih sloboda građana i na potrebu multidimenzionalnog određenja fenomena političke tolerancije. Ono što je veoma važno jest to da je u istraživanju političke tolerancije nužno ostvariti kompleksnu kontrolu političkog i vrijednosnog konteksta u kojem se istraživanje odvija. Nije dostatno obaviti kontrolu stava prema grupama (metama) tolerancije, nego i oblika aktivnosti, sadržaja tih aktivnosti i vrijednosti koje određuju prioritete građana u odnosu na oblike i sadržaje aktivnosti političkih sloboda ljudi. Istraživanja su u stvari nastavljena u tome smjeru. Konstituiran je model političke tolerancije koji ne vrši samo detekciju tolerancije nego i njene moguće izvore (determinante) i međusobne interakcije. Ali to je već problem za sebe koji ne pripada ovoj teorijskoj i istraživačkoj cjelini.

3. Zaključno razmatranje

Ova je analiza toka konceptualizacije političke tolerancije i metodologije njenog istraživanja pokazala da su u prvom krugu istraživanja političke tolerancije dominirala istraživanja u kojima je tolerancija shvaćana prije svega kao prihvaćanje općih normi demokracije (sadržaja slobode kao demokracije: političkih prava i civilnih sloboda) i spremnosti pojedinaca da ove opće norme primjenjuju u specifičnim (konkretnim) situacijama, koje definiraju prava (slobode) ljudi i određene političke ili nepolitičke grupe na koje se ta prava odnose. Ova istraživanja, osim ako se izuzme jednim značajnim dijelom istraživanje D. G. Lawrencea (1976), nisu provela "sadržajnu kontrolu" tolerancije. Ona nisu provela kontrolu stavova prema nepopularnim ili neprihvaćenim grupama koje su objekti ili "mete" istraživanja tolerancije. Ako se ne ostvari ta kontrola onda nije moguće lučiti stavove (politička uvjerenja) pojedinaca prema nepopularnim grupama u društvu od same tolerancije tih grupa. Lawrence je taj problem uočio, kao što smo pokazali, ali

²⁰ J. Gibson and R. Bingham, *op. cit.*, 1982, str. 616-617.

ga nije tako konzistentno i jasno primijenio u svojim istraživanjima kao što je to nakon njega iskoristio i ostvario J. L. Sullivan sa suradnicima (1979). Sullivan je sa suradnicima to što je teorijski dobro uočio i definirao Lawrence samo iskoristio, ali tako izbjegao i onu silnu kompliciranost koja je karakterizirala Lawrenceovo istraživanje.

Doduše Sullivan je sa suradnicima izbjegao kompliciranost istraživanja političke tolerancije, ali je zato reducirao pitanje kompleksnosti njenog istraživanja. On je dakle izbjegao kompliciranost, ali je reducirao i samu kompleksnost, a kompleksnost se ne smije i ne može reducirati eo ipso. Kompleksnost mora biti tolika kolika jest, tj. koliko je određena složenosti same pojave i njenih unutarnjih odrednica ili sastavnica. U tome je stvar.

Kako je Sullivan sa suradnicima reducirao kompleksnost istraživanja političke tolerancije kao posebnog fenomena? Jednostavno tako što je uspostavio samo kontrolu "meta" tolerancije, tj. kontrolu stava prema nepopularnim ili neprihvaćenim grupama u društvu, i tako veoma precizno odvojio stavove prema tim grupama od same tolerancije tih grupa. Pokazalo se, naime, da pojedinac može imati negativan stav prema određenoj grupi, tj. negativno političko uvjerenje, ali ne i netolerantan stav, već upravo suprotno odnosno tolerantno opredjeljenje.

Sve je to Sullivan sa suradnicima ostvario vrlo dobro, ali je ipak reducirao kompleksnost istraživanja samog fenomena. A to je učinio zbog toga što nije ostvario u svojim istraživanjima kontrolu svih inherentnih varijabli (sastavnica) političke tolerancije. Ovdje ne mislimo na kontrolu svih determinanata (izvorišta) ove pojave, već samo na one varijable koje nužno predstavljaju dio uvjeta tolerancije kao relativno zasebnog fenomena i koje nužno određuju njen sadržaj. Nužan dio uvjeta tolerancije jest neslaganje s nepopularnim ili neprihvaćenim grupama u društvu. Ovo neslaganje s nekim jest nužni uvjet tolerancije. Tolerancija, naime, ne može postojati bez tog neslaganja s nekim. Ako ne bi bilo raznih grupa u društvu ne bi bilo ni mogućnosti za neslaganje s njima, a onda ni mogućnosti za samu toleranciju. Politički pluralizam nužan je dio uvjeta za političku toleranciju, a neslaganje s nekom od političkih ili nepolitičkih grupa je drugi uvjet njenog postojanja. Upravo je te uvjete veoma precizno specificirao i kontrolirao Sullivan sa suradnicima.

Međutim, Sullivan nije kontrolirao ostale uvjete o kojima je u ranijem istraživanju govorio Lawrence i o kojima su kasnije govorili J. L. Gibson i R. D. Bingham (1982). On sa suradnicima nije kontrolirao same sadržaje političke tolerancije odnosno korpus političkih prava i civilnih sloboda građana. Riječ je, primjerice, o slobodi govora, slobodi okupljanja, slobodi udruživanja itd., jer su istraživanja jasno pokazala da ove slobode imaju vrijednosne aspekte, koji određuju razine tolerancije. Pojedinac može, primjerice, biti spreman da tolerira slobodu govora bilo kojoj grupi u društvu, ali kad se specificiraju tipovi govora nastaju varijacije u njegovoj toleranciji. Općenito tolerira slobodu govora, ali ne i slobodu govora koji podstiče mase na neko nasilje itd. Stoga bi se moglo reći da Sullivan sa suradnicima, a to nisu ni mnogi drugi, nije u istraživanjima političke tolerancije ostvario vrijednosnu kontrolu sadržaja te pojave, tj. vrijednosnu kontrolu onih sloboda koje određuju opseg političke tolerancije. Prema tome, potrebno je u istraživanjima političke tolerancije ostvariti sveobuhvatnu (kompleksnu) kontrolu pojave. A pored toga potrebno je istraživati toleranciju svake slobode posebno i odrediti vrijednosne "granice" tolerancije svake pojedine slobode (govora,

okupljanja, udruživanja). Ovo nas upozorava na potrebu izvjesne korekcije u samom poimanju političke tolerancije, tj. na malu dopunu definicije tolerancije koju su akceptirali Sullivan i suradnici.

Političku toleranciju definiramo kao spremnost da se "trpe" određene grupe, s kojima se inače ne slažemo, u skladu s korpusom univerzalnih političkih sloboda (tj. općih normi demokracije) do određene granice. Glavna novost u ovoj definiciji jest ovaj dodatak na kraju rečenice - "do određene granice". A ovu granicu "trpljenja" određuju vrijednosni aspekti slobode. Tako, na primjer, toleranciju slobode govora određuju druge vrijednosti koje se također u društvu cijene, a koje su često u sukobu sa slobodom govora. "Sloboda govora nije apsolutna. Ona se mora uskladiti prema drugim vrijednostima koje društvo cijeni. U Sjedinjenim Državama takve vrijednosti obuhvaćaju slobodu religije, pravnu proceduru, osobnu sigurnost, jednakost, pravdu i nacionalnu sigurnost"²¹. To su, dakle, vrijednosti koje mogu doći u sukob sa slobodom govora, ako se sloboda govora zlorabi protiv navedenih vrijednosti. Ljudi moraju naučiti da sloboda nije apsolutna, već vrijednosno određena pojava, i da ona može biti u sukobu s određenim vrijednostima koje društvo također cijeni. Sloboda govora da, ali uvijek do "određene granice", naime do granice preko koje se ne preseže u druge relevantne konsenzualne vrijednosti društva i pojedinaca. Ako se ta granica prelazi onda se sloboda govora dovodi u pitanje, tj. sloboda se pretače u svoju suprotnost ili vlastitu negaciju.

Konačno, treba istaći da se tolerancija ne može uspješno istraživati ukoliko se ne ostvari kontrola svih relevantnih uvjeta i odrednica (sastavnica) ove pojave. U biti trebalo bi ostvariti kontrolu slijedećih varijabli: općih normi demokracije; nepopularnih ili neprihvatljivih grupa u društvu; aktivnosti (pisanje peticija, organiziranje demonstracija itd.); problem-vezanosti ili stavova prema problemima (ciljevima) tolerancije (da li se, na primjer, zagađivanje društvene okoline smatra važnim problemom, a što može biti cilj demonstracije određenih grupa koji se može ili ne mora tolerirati); opažene prijetnje grupe koju treba tolerirati (tj. da li grupa koju treba tolerirati predstavlja veći ili manji iznos prijetnje društvu i njegovim slobodama). Ovih pet varijabli predstavljaju nužne uvjete i same sastavnice političke tolerancije. Naravno, i druge varijable utječu na toleranciju, kao što su spol, obrazovanje itd. Ali je to posve drugo pitanje. To je pitanje izvora (determinanti) tolerancije, a ne i inherentnog mjerenja političke tolerancije kao relativno zasebne pojave.

²¹ O tome u radu C. Redden and D. Morgan, *Education for Freedom: Lessons for Teaching the First Amendment in the High School*, First Amendment Congress, Denver, Colorado, 1990, str. 50.

Vladimir Vujčić

*POLITICAL LIBERTIES AND POLITICAL TOLERANCE
(CONCEPTS AND RESEARCH)*

Summary

Two stages in the conceptualization and the research regarding political tolerance are dealt with in this paper. The first consists of the studies of Stouffer (1955), Prothro and Grigg, as well as others, while those of J. Sullivan (1979) and his collaborators can be considered to represent the second stage of the conceptualization and research into the very complex phenomenon of political tolerance. In relation to earlier research Sullivan and his collaborators have established a "contentual control" of tolerance by precisely distinguishing the political attitude towards generally unpopular groups in society from tolerance itself or from the readiness to put up with those groups and their ideas with which individuals otherwise do not agree. We believe however that this does not sufficiently define political tolerance. We therefore define tolerance as the readiness to put up with certain groups with which individuals do not otherwise agree - in correspondence with the ensemble of universal political liberties (i.e. the general norms of democracy) - but only up to certain limits. Tolerance can reach certain limits because political liberties are not absolute values but are restricted by other relevant values of society. This complicates also the methodology of the study of this very complex phenomenon.